

ТРАНСҰЛТТЫҚ КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ОРНАЛАСУШЫ ЖӘНЕ ҚАБЫЛДАУШЫ ЕЛДЕР ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Экономиканың жаһандануы кезінде көптеген елдерде бір мезгілде көптеген инновациялар түрлері пайда болады, бірақ әрбір жеке елде өзінің ерекшеліктері және олардың пайда болу тәсілдері бар. Мұндай институционалдық инновациялар қатарына корпорацияларды транснационализациялау жатқызылады. Қазіргі уақытта трансұлттық компаниялар көп жағдайда тауарлар мен қызметтердің әлемдік нарықтарының құрылымын, бағыттары мен даму қарқынын айқындай отырып, халықаралық экономикалық қатынастарды дамытудың маңызды факторы болып табылады.

Forbes мәліметтері бойынша, Қытайдың өнеркәсіптік-коммерциялық банкі бүгінгі таңда 7 жыл қатарынан бірінші орында тұр. Бұл мемлекеттік қаржы электр станциясы 4 триллион АҚШ долларынан қаржылық активтерді бақылайды және бұл жерде жарты миллионға жуық адам жұмыс істейді. Жалпы алғанда, қаржы секторында да жақсы жыл болды: Қытайдың "үлкен төрттігінің" қалған банктері бірінші ондыққа енді, ал JPMorgan Chase табыстың өсуі арқасында екінші орынға көтерілді.

61 мемлекет кіретін бұл тізімде АҚШ мемлекетінің компанияларының саны өте жоғары, яғни 575 компанияны құрайды. Келесі кезекті Қытай мен Гонконг мемлекеттері алатын болса – олардың компанияларының саны 223. Жапония мемлекеті үшінші орында орналасқан – 223 компанияны құрайды. Аталған тізімдердегі алғашқы Forbes мәліметтері 2000 жыл мен 2003 жыл аралығында көрсетілген болатын. Аталған мерзімде АҚШ мемлекетінің компанияларының саны – 776 болған еді, ал Қытай мен Гонконг мемлекеттерінің компаниялары небәрі 43. Төмендегі 1 кестеде 2019 жылғы әлемдегі ірі халықаралық трансұлттық корпорациялардың рейтингісі жарияланған.

Кесте 1

2019 жылғы әлемдегі ірі халықаралық трансұлттық корпорациялардың рейтингісі

Орын	Компания	Мемлекет	Сату (billion \$)	Пайда (billion \$)	Активтер (billion \$)
1	ICBC	China	\$175.9	\$45.2	\$4,034.5
2	JPMorgan Chase	United States	\$132.9	\$32.7	\$2,737.2
3	China Construction Bank	China	\$150.3	\$38.8	\$3,382.4
4	Agricultural Bank of China	China	\$137.5	\$30.9	\$3,293.1
5	Bank of America	United States	\$111.9	\$28.5	\$2,377.2
6	Apple	United States	\$261.7	\$59.4	\$373.7
7	Ping An Insurance Group	China	\$151.8	\$16.3	\$1,038.3
8	Bank of China	China	\$126.7	\$27.5	\$3,097.6
9	Royal Dutch Shell	Netherlands	\$382.6	\$23.3	\$399.2
10	Wells Fargo	United States	\$101.5	\$23.1	\$1,887.8

Ескерту – қолданылған әдебиет [1]

Трансұлттық компаниялар көбінесе тауарлар мен қызметтердің әлемдік нарықтағы динамикасы мен құрылымын, бәсекеге қабілеттілік деңгейін, сондай-ақ капиталдың халықаралық қозғалысын және технологияны (білімді) беруді анықтайды.

Олар сондай-ақ бас компания орналасқан ел экономикасының және қабылдаушы елдер экономикасының пропорциясын анықтайды. Трансұлттық компаниялар әр түрлі елдердің кәсіпорындары арасындағы өндірістік байланыстарды кеңейту және тереңдету үдерісінде кеңінен таралған өндірісті интернационализациялауда жетекші роль атқарады. Трансұлттық компаниялар үлесіне: қызметтердің әлемдік тауар айналымының 40%, патенттерді, лицензияларды, ноу-хауды сатудың 90% келеді.

Сонымен трансұлттық компаниялар жаһандық әлемдік шаруашылықтың жұмыс істеуінде маңызды рөл атқарады:

- біріншіден, ресурстардың барлық түрлерін ең жақсы бөлуге ықпал етеді;
- екіншіден, өндірісті ең жақсы орналастыруға көмектеседі;
- үшіншіден, жаңа өнімдер мен технологиялардың белсенді таралуына ықпал етеді;
- төртіншіден, жергілікті монополиялардың ережелерін бұзып, бәсекелестікті күшейтуге жәрдемдеседі;
- бесіншіден, халықаралық ынтымақтастықты белсенді кеңейтуге ықпал етеді.

Нақты өмірде трансұлттық компаниялардың қызметінен пайда мен шығын балансы көбінесе үкіметтер, қоғамдық және ұлттықтан жоғары ұйымдар тарапынан олардың қызметін бақылауға байланысты. Көп жағдайда, трансұлттық компаниялардың дамуымен капиталды шығаратын елдер үлкен бизнестің қызметіне бақылауды жоғалтады. трансұлттық компаниялардың өз мүдделерін өз елінің мүддесінен жоғары қояды, Жаһанданудың негізгі субъектісі болып трансұлттық элита қабаты болып табылады.

Әдебиеттер

1. <https://www.forbes.com/global2000/list/#tab:overall>
2. Михайлушкин, А. И. Экономика транснациональной компании: учеб. пособие / А. И. Михайлушкин, П. Д. Шимко. - М. : Высш шк., 2005. - 335 с.

Акбаева А.Е., 2 курс (академик Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ)
Ғылыми жетекші - аға оқытушы Базарбаев М.К.

ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫ БАР КӘСІПОРЫНДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңдарының жиынтығы шетел инвестицияларының кез келген нысандары және оларға байланысты республика заңдарында тыйым салынбаған қызмет түрлерінің шарттарын қарастыра отырып, жеке немесе заңды тұлғалардың инвестицияларына кейбір жағымсыз факторларды қоса есептемеген жағдайда инвестициялық ахуалдың қолайлы болуына толық түрде кепілдік береді.

Қазақстан аймағында шетел инвестицияларының қатысумен жұмыс атқаратын кәсіпкерлік қызметпен айналысатын кәсіпорындарға төмендегі ерекшеліктер қарастырылған:

- шетелдік кәсіпорын - қазақстандық заңнамаға сәйкес және Қазақстан Республикасының аумағында құрылған, толығымен шетелдік инвесторға тиесілі заңды тұлға (құрылтайшы немесе барлық құрылтайшылар-шетелдіктер және шетелдік заңды тұлғалар болып табылады);

- біріккен кәсіпорын - Қазақстан заңнамасына сәйкес және Қазақстан Республикасының аумағында құрылған заңды тұлға, онда мүліктің (яғни акциялардың және үлестердің) бір бөлігі шетелдік азаматқа (азаматтарға) және (немесе) шетелдік заңды тұлғаға (заңды тұлғаларға), ал бір бөлігі қазақстандық азаматқа (азаматтарға) және (немесе) заңды тұлғаға (заңды тұлғаларға) тиесілі болып табылады);

- шетелдік заңды тұлғаның филиалы немесе өкілдігі – Қазақстан Республикасының аумағындағы орналасқан шетелдік ұйымның оқшауланған құрылымдық бөлімшесі ретінде құрылады [1].

Нарықтық қатынастарды дамытуға бағытталған экономикалық реформаларды жүргізу нәтижесінде біздің мемлекетімізде меншіктің әртүрлі нысандары пайда болды. Мемлекеттік меншіктің жанында жеке меншік, нақты кооперативтік меншік, акционерлік кәсіпорындар, әртүрлі серіктестіктер, жалгерлік кәсіпорындар, муниципалдық меншік нысандары және т. б. меншіктің әр түрінде жұмыс жасайтын пайда болды. Көптеген жаңа меншік нысандарының арасында отандық экономиканың дамуына ықпал ететін біріккен кәсіпорындардың ерекшелігі бірден орын алды.

Осы үрдістерге байланысты шетелдік және отандық әдебиеттерде "біріккен кәсіпорындар" (БК) (mixed companies) термині пайда болды. Оның экономикалық мәні, серіктестерді капиталдармен бірлесіп иелену, бірлескен басқару және пайданы, тәуекелдер мен шығындарды бірлесіп бөлу көзделеді.

Көптеген елдерде біріккен кәсіпорындардың өзара іс-қимылының осындай нысанын белгілеу үшін басқа да терминдер қолданылады. "Компания", "қоғам" немесе "фирма" терминдері әдетте